

Freak Smink

Wat soesto!

[Wat wou jij!]

BORNMEER

Dizze útjefte is ta stân kommen mei stipe fan:

Boersma Adema Stichting
Douwe Kalma Stifting
Jan Roelof Geertsmafonds
Provinsje Fryslân
Stifting FLMD

© 2021 Freark Smink | útjouwerij Bornmeer

© 2021 Geert Mak (essay)

© 2021 Bouke Oldenhof (essay)

Foarmjouwing: Robert Seton
Omslachbyld: Pier21
Printwurk: Wilco, Amersfoort

ISBN 978 90 5615 739 5

ISBN 307 | 524

Alle rjochten foarbehâlden. Neat út dizze útjefte mei fermannichfâldige en/of iepenbier makke wurde troch printsjen, fotokopy, mikrofilm of op hokker wize ek, sûnder dat dêr skriftlike tastimming oan foarôf giet fan útjouwerij Bornmeer, postbus 234, 8400 AE De Gordyk, Nederlân – info@bornmeer.nl.

De útjouwerij hat der nei stribbe om alle rjochten fan de yn dizze útjefte opnommen yllustraasjes nei te gean. Dyjingen dy't nettsjinsteande miene dochs rjochten jilde litte te kinnen, wurdt fersocht kontakt op te nimmen mei útjouwerij Bornmeer.

Bornmeer is in ymprint fan
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.bornmeer.nl

Ynhâld

GEERT MAK

Het verdriet van boer Frans 7

BOUKE OLDENHOF

It brânpunt fan akteur, persoan en skriuwer 17

FOTOKATERN

Teaterrollen 25

FREARK SMINK

Wat soesto! 51

FREARK SMINK

Wat soesto! – [Wat wou jij!] 105

Het verdriet van boer Frans

Geert Mak

Allemaal boeren. Met allemaal dezelfde namen. Generatie na generatie. Boeren en boerenzonen, in een lange, eeuwigdurende lijn. Mijn vriend Freark Smink is er net zo een, een kind van de weide, de vogels en het vee, van beulen en ploeteren door de tijd heen, en dit stuk is op zijn eigen lijf geschreven. Letterlijk. Op zijn brede schouders, op zijn grote boerenhanden, op zijn Friese taal en ja, op zijn eigen geschiedenis. 'Frans, Marten, Frans, Marten, opa Frans, vader Marten, en ik ben weer Frans.'

Hij is ook zo'n nazaat uit een oud boerengeslacht in Gaasterland, er is zelfs nog een vaart naar genoemd, bij Oudemirdum, de Sminkevaart. Uiteindelijk is hij afgedwaald, hij koos voor het onderwijs en later voor het toneel, hij brak met de eeuwige lijn, boer Freark is het nooit geworden. Maar in *Wat soesto!* komt hij terug. En hoe.

Dit is een zeldzaam toneelstuk. Een geboren boer, die tegelijk acteur en toneelschrijver is, dat kom je niet vaak tegen. Bovendien een boerenzoon die het aandurft om een paar stappen terug te doen en het heden en het verleden van zo'n familiebedrijf eens opnieuw te bekijken. Dat kan pijnlijk verhelderend zijn.

Puur zakelijk gezien zijn veel boerenbedrijven vreemde ondernemingen. Er wordt bijna altijd keihard gewerkt, met een enorme inzet, maar toch wegen de investeringen in grond, vee, gebouwen en machines vaak nauwelijks op tegen de opbrengsten. Ik vermoed dat zoiets ook bij Frans het geval is. 'Ik ben honderd procent boer,' zegt hij. Maar dan heeft hij het niet over zijn bedrijf, maar over zichzelf, over zijn identiteit, over wie hij is.

Het boerenbedrijf is bovenal een manier van leven. Het is een bestaan dat totaal verknoopt is met de natuur, dat daarin zijn inspiratie vindt maar dat tegelijk diezelfde grillige natuur op alle mogelijke manieren probeert te temmen en te exploiteren. Totdat er, in sommige gevallen, bijna geen natuur meer over is. Het is een bestaan vol trots en onafhankelijkheid, dat tegelijkertijd aan elkaar hangt van regels en

subsidies. Het is een bestaan op één plek, gebaseerd op de tradities en de ervaringen van al die generaties Franssen en Martens. En tegelijk is het, zeker bij de geavanceerde Nederlandse boeren, een bestaan in de frontlinies van de moderniteit en de globalisering.

Boer Frans worstelt, zoals zoveel boeren, om daarin een eigen weg te vinden. Hij dreigt er bijna aan te gronde te gaan. Hij is niet de enige.

Boer Frans heeft, om te beginnen, ruzie met de tijd. 'Ik was liever toen boer dan nu,' laat hij zich op een gegeven moment ontvallen, en dat is een deel van zijn tragiek. Zijn vader is geboren rond 1930, schat ik, het boerenleven en de boerenwaarden van de jaren veertig hebben hem bepaald, en Frans is daarin meegegaan. Ik heb wel eens een gedachtenexercitie uitgevoerd rond een boerderij die Rembrandt ergens rond 1630 etste en een boerenerf in Húns dat ik aantrof op een foto uit 1931. Drie eeuwen lagen ertussen; toch verschilden beide bedrijven, althans uiterlijk, nog steeds nauwelijks van elkaar.

Die eindeloze continuïteit was altijd tekenend voor het boerenbedrijf. Traditie was een van de belangrijkste manieren van kennisoverdracht. De ouderdom had de macht, het is de kern van de spanningen tussen zoon en vader in *Wat soesto!*: 'Zo hoort het nu eenmaal.' Kenmerkend voor boerengemeenschappen, overal ter wereld, waren vanouds de vaste tijden van zaaien, planten en oogsten, net als de vaste methodes van werken, allemaal volgens één grote, ongeschreven standaard. Als de boer van Rembrandt als een tijdreiziger had kunnen worden overgezet naar het bedrijf in Húns, had hij het werk daar onmiddellijk weer kunnen oppakken. Dertig jaar later, in het bedrijf van de vader van Frans, zou hij misschien nog hebben kunnen wennen, zij het met grote moeite. Op het erf van boer Frans zelf, anno 2021, zou hij verbijsterd hebben rondgedwaald. Alle lijnen met het verleden waren verbroken. De Friese boeren waren uitzonderlijk modern, altijd al. Uit de oudste boerenboekhouding uit 1569-1573, het 'Rekenboek ofte Memoriaal' van Rienck Hemmema uit Hitzum, blijkt bijvoorbeeld dat deze boer vrijwel niets van zijn gerst en tarwe meer voor eigen gebruik bewaarde, zoals de traditionele boeren. Hij was al helemaal gericht op de – stedelijke – markten. In de 19^e eeuw wisten de Friese boeren niet hoe snel ze nieuwe Amerikaanse vindingen – bijvoorbeeld de

‘paardenhooihark’ – hierheen moesten brengen. Tegelijk zie je, zelfs in het denken en in de dromen van de 21^e-eeuwse boer Frans, al die oeroude boerentradities nog op volle kracht doorwerken.

Ik stuitte op hetzelfde verschijnsel toen ik, meer dan een kwarteeuw geleden, onderzoek deed voor mijn boek *Hoe God verdween uit Jorwerd*. Ik had, toen ik begon, me verdiept in een reeks studies van boerenculturen over de hele wereld, en op een bepaalde manier volgden die overal dezelfde patronen. In Jorwert zelf bleek ik, tot mijn verrassing, nog geen spade diep te hoeven spitten of ik stuitte er al op, bijvoorbeeld in de voorzichtige omgang met geld. ‘Geld uitgeven deed je niet,’ zei zo’n vrouw uit een boerenfamilie letterlijk. ‘Geld was handel, en het diende om stroppen op te vangen.’ Op papier zijn duizenden Nederlandse boeren steenrijk, bijna 20 procent van alle miljonairs in dit land zijn actief in het boerenbedrijf. Toch merk je daar vrijwel niets van, dat hele vermogen zit vast in vee, opstallen en vooral grond. De gemiddelde boer heeft amper 35.000 euro op zijn spaarrekening. Van diezelfde zuinigheid is onze boer Frans nog altijd doordrongen. Nee, natuurlijk leent hij geen cent aan zijn dochter, het bedrijf gaat voor. Altijd.

Net zo kenmerkend voor die oude patronen is het denken in familieverbanden. Het klassieke boerenbedrijf was immers, door alle eeuwen heen, een typisch familiebedrijf, een bedrijf waarbij de ene generatie als vanzelfsprekend voortbouwde op het werk van de vorige generatie. Ook dat hoort bij het traditionele overleven van de boeren, overal ter wereld. Een oudere boer legt met moeite en pijn op een Italiaanse of Spaanse heuvel nog een nieuwe akker aan; hij zal er zelf nauwelijks plezier van hebben, toch vindt iedereen dat volkomen vanzelfsprekend: het werk, het bedrijf, het leven zou ook voor de volgende generaties altijd doorgaan. Bij Frans werd het vijfde gebod, ‘Eert uw vader en uw moeder, opdat uw dagen verlengd worden in het land dat de Here uw God u geven zal’, er letterlijk ingeslagen. Het was, zoals vaker, voor hem geen koesterende traditie maar een ongenadige, gevoelloos en gewelddadig.

In werkelijkheid is die eindeloze continuïteit de laatste jaren in de meeste boerenfamilies definitief gebroken. In 2020 had twee derde

van de boeren van zestig jaar of ouder nog altijd geen opvolger. Veel bedrijven waren toen al gestopt: volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) was van de bijna honderdduizend Nederlandse boerenbedrijven die rond de eeuwwisseling nog actief waren twintig jaar later nog maar ruim de helft over; 53 duizend om precies zijn. En van die bedrijven zal, zo wordt verwacht, het komende decennium nog eens zo'n 30 procent verdwijnen. Van al die boze boeren van al die actiegroepen zal dus, door de bank genomen, één op de drie over tien jaar geen boer meer zijn.

Toch kan Frans, ondanks zijn woede en bitterheid, dat gevoel van continuïteit nog altijd niet loslaten. Zijn zoon heeft aan de universiteit een briljante loopbaan opgebouwd, maar Frans droomt nog altijd: 'Wie zegt dat mijn jongen niet een keer denkt: "Al die proeven met zonne-energie, ze kunnen me wat. Altijd in een laboratorium. Getverderrie. Ik denk, toch maar wel. Ik word toch maar boer." Dan heb ik het bedrijf er klaar voor. En ik zorg dat het bij de tijd blijft.'

Hoe modern zijn bedrijf ook is, boer Frans zit nog vol met de oude tijd. Al zijn verwachtingen worden daardoor bepaald, ze dateren uit een compleet andere wereld, maar loslaten kan hij het niet. Het ene gezinsdrama volgt op het andere, zijn moeder gaat er bijna aan kapot, zijn vrouw loopt weg, zijn kinderen nemen afstand, hij zit helemaal klem. Maar hij blijft wanhopig dromen.

Frans heeft daarnaast ruzie met zijn trots. Hij is een van de vele boeren die het woord overal van de daken roepen: trots! Als je dat zo nadrukkelijk moet zeggen over jezelf en je eigen werk, is er bijna altijd iets mis.

En dat is inderdaad het geval. Een bron van trots voor iedere boer was vanouds zijn financiële onafhankelijkheid. Nooit schulden maken, altijd reserves opbouwen, ook dat hoorde bij dat klassieke boerenpatroon. De grillen van de natuur maakten het boerenbedrijf immers zeldzaam kwetsbaar. Na een paar uitstekende jaren kon een misoogst of een muizenplaag alle behaalde winsten weer tenietdoen. Alleen een solide boer kon dat soort tegenslagen trotseren. Schulden vormden dan een levensgevaarlijk blok aan het been.

Vanaf de jaren vijftig sloeg die houding om – ook dat zag ik gebeuren in

mijn onderzoek naar de Jorwerter boeren. Dat proces liep parallel aan de toename van de mechanisatie. In veel boerenfamilies werd pas voor het eerst serieus geld geleend toen er een tractor werd aangeschaft. In de jaren zeventig en tachtig ging echter het hek van de dam, leningen en schulden werden doodnormaal. Ook voor boer Frans, die in 1983 een ligboxstal bouwt. Dat kost hem drie ton. 'De bank zegt: toe maar. Het kan ook gemakkelijk.' De stal heeft ruimte voor 120 stuks vee – het dubbele van voorheen. Maar de Rabobank heeft hem nu wel in zijn macht, en laat die macht niet meer los.

Het treurige is natuurlijk dat deze zelfde Rabobank een uitstekende wetenschappelijke afdeling heeft, die heel goed voorzag dat het voor veel boeren al snel mis zou gaan na het loslaten van de superheffing, en later met het mestquotum. De keuzes van Frans waren helemaal niet meer zo onafhankelijk. Hij was eerder een slachtoffer, van zijn eigen bank en zijn eigen organisaties, maar geen boer zou dat ooit toegeven. 'Dus niet zeuren,' zegt Frans. 'Doorgaan. Zo is mijn leven.'

Die trotse onafhankelijkheid geldt ook de overheid. De fiere boer, op zijn trekker op zijn eigen land, is in werkelijkheid een halve administrateur geworden. Het hart van een groot en modern melkveebedrijf is tegenwoordig een kantoor, met overal beeldschermen. 'Je moet alles bijhouden: de kalveren, de kilometers, de diesel, de mineralen, de liters, de melk,' klaagt boer Frans, en ik knik, vol begrip. Alleen moet ik hierbij, fluisterend vanuit de bedstee, wel een terzijde plaatsen: hij en zijn collega's houden tegenwoordig tweetot driemaal zoveel rundvee als vorige generaties, zo niet meer, op hetzelfde stuk land. En dan heb ik het nog niet eens over de excessen van de varkens- en pluimveesector.

Dat heeft, onvermijdelijk, gevolgen. De milieubelasting van het hedendaagse grootschalige boerenbedrijf is zo groot geworden dat die alleen nog maar kan worden ingetoomd met een oerwoud aan regels en beperkingen, zeker als dat gebeurt in een van de dichtstbevolkte landen ter wereld. Boer en burger zitten hier permanent op elkaars lip, de vrijheid van de een botst telkens weer met de vrijheid van de ander. De overheid opereert onhandig, begrijpt vaak weinig van het boerenbedrijf, stelt soms onmogelijke eisen, het is allemaal waar.

Maar die regeldruk is en blijft een reactie op de problemen die een te uitbundige en te expansieve en te vervuilende agrarische sector in de eerste plaats zelf heeft geschapen. Of misschien wel heeft moeten scheppen.

Want dat is de andere kant van dit verhaal. Burgers betalen te weinig voor hun melkproducten, de boeren worden permanent afgeknepen door de supermarkten. 'Waarom is een stuiver erbij voor een liter melk al te veel?' vraagt Frans zich terecht af. Om dat te compenseren is het boerenbedrijf, zo onafhankelijk als het pretendeert te zijn, in werkelijkheid uitgegroeid tot een van de meest gesubsidieerde sectoren van Europa. Ik heb de statistieken van het CBS er nog maar eens op nageplozen. Een derde van de EU-begroting blijkt eraan op te gaan, in 2018 bijna 60 miljard euro. Voor Nederland komt dat neer op ruim 700 miljoen aan directe inkomenssteun. Daarnaast zijn er nog een hele reeks landelijke en zelfs provinciale subsidies. De afhankelijkheid van al die subsidiestromen verschilt per sector en per jaar, maar het doorsnee Nederlandse boerenbedrijf kreeg in 2018 voor 15.600 euro aan subsidies. Voor melkveehouders als boer Frans bestond het gemiddelde inkomen in dat jaar voor 37 procent uit subsidies, dus meer dan een derde. En dan tegelijk dat sjoemelen met melk, in al die nachtelijke ritjes. 't Mag niet, maar ik word er aardig beter van,' bekent Frans, achteraf. Soms verdiende hij zo nog eens tienduizend gulden in de maand extra. Maar gaandeweg vraag ik me ook af: is dit nog wel een zoon uit de dynastie van Marten en Frans en Marten en opa Frans, van al die trotse en onafhankelijke Friese boeren van toen? En bekruipt dat gevoel boer Frans zelf soms ook niet, als de winterwind loeit om huis en stal?

Wat is een 'goed mens'? Wat is, in een boerencultuur, een 'goed leven'? Als voor Frans het doek opengaat voor het 'goede leven' ligt hij, als jongetje, in het lentegras. De hele natuur om hem heen juicht. Als hij groot is, en als hij zijn vader eindelijk eronder heeft gekregen, ligt hij daar weer, op dezelfde plek. Hij ruikt 'de melk in het gras'. Maar dan: 'Ogen dicht. Ik hoor niets. Ogen nog veel dichter. Niets. Waar zijn de kieviten, de tureluurs? De grutto's die fanatiek de roeken weggagen?' 'Is dit mijn land? De vogels van mijn jeugd zijn weg. Het is lente. Maar ook de gele lissen en pinksterbloemen, ze zijn er niet meer.'

De antropoloog Robert Redfield vatte dat ‘goede’ boerenleven ooit samen: ‘Een grote gehechtheid aan de geboortegrond; een respectvolle houding tegenover oude gewoonten; een beperking van individuele strevingen ten gunste van familie en gemeenschap; een zeker wantrouwen tegenover het stedelijke leven, vermengd met waardering; een sobere en aardse ethiek.’

Die kenmerken had hij aangetroffen in alle boerenculturen die hij had bestudeerd, of dat nu in Zuid-Amerika of in Zuid-Engeland was. Het was, volgens hem, een waardensysteem dat voortkwam uit een voortdurende omgang met de natuur. ‘Boeren vinden in het leven een doel omdat de opeenstapeling van hun ervaringen met de natuur – inclusief het lijden, de vreugde, de dood – daaraan betekenis geeft. En die vindt een boer iedere dag terug in zijn werk, en in de rest van zijn leven.’

Redfield, een van de groten in dit vak, schreef dit allemaal in het midden van de jaren vijftig. Hij is allang niet meer onder ons, maar wat had ik graag zijn scherpzinnige mening nog eens gehoord over het hedendaagse boerenbedrijf in Nederland. Want uiteindelijk heeft boer Frans vooral ruzie met zichzelf.

Het verloren paradijs draaide deels om de gemeenschap, het had een sterke sociale kant, dat moeten we niet vergeten. In mei 1975 werd in Jorwert de laatste vaste boerenknecht ontslagen. Dat was een historisch moment. In de tijd van grootvader Frans, voor de grote mechanisatie, waren voor het boerenwerk allerlei soorten handen nodig, overal had je knechten en meiden, op de erven en in de dorpen was het druk. Nu is het boerenwerk voor Frans een eenzame bezigheid.

Maar vooral was dat ‘goede leven’, zoals Redfield terecht schrijft, gebaseerd op de relatie tussen boer en natuur. En ook Frans ziet en voelt dat het daar helemaal is misgegaan. ‘Gatsamme nog aan toe, kleine Frans! Ik heb je uit het paradijs weggestuurd zonder het zelf te weten.’ Hij zoekt naar de schuldvraag, niet in de laatste plaats bij zichzelf. Maar in een lange aanklacht wijst hij ook naar ons, toeschouwers en buitenstaanders, en hij geselt onze hypocrisie en onze onkunde. ‘Waarom moeten wij ons van u aan de strengste milieuregels houden, en vliegt u zelf, voor uw plezier, drie, vier keer per jaar naar alle

hoeken van de wereld?’ En terecht vraagt hij zich keer op keer af: wat willen jullie nu eigenlijk van ons? Wat moeten we worden, boer of onderhoudsfunctionaris van een landschapspark? Moeten we verantwoord voedsel produceren en het milieu koesteren? ‘Maar als jullie in de winkel zijn, kijken jullie alleen maar naar de prijs.’

Frans, je hebt helemaal gelijk. Wat kan ik, zelf een toeschouwer, anders zeggen? Wij, burgers, zijn en waren net zo goed stekeblind. We vragen te vaak het onmogelijke van de boeren. En daarbij stellen we eisen die met ieder kabinet weer veranderen. Een beetje verantwoord plannen en investeren op lange termijn – en dat is voor een boerenbedrijf al gauw een jaar of vijftien – is bijna niet meer mogelijk. Wat voor boer je ook bent, gek word je ervan.

Toch heb ik ook een paar vragen aan jou, Frans. Je houdt van de natuur en de vogels, je hebt een rottag als je een nest kapot hebt gereden, maar heb je wel eens onder de grond gekeken? Best kans dat je daar nauwelijks meer een worm aantreft – en je bent boer genoeg om te weten wat dat betekent. Je vroeg je al af of dat – verplichte – injecteren van mest wel zo goed was. Maar je had ook de permanente druk van jullie veel te zware landbouwmachines kunnen noemen: steeds meer landbouwgrond wordt zo op den duur hard als beton. Binnen tien, twintig jaar is die ingeklonken grond voor veel van jullie boeren een groot probleem.

Keert de wal dan nog het schip? De boerenorganisaties, waar jij altijd zo braaf achteraan liep, hebben daar altijd op gegokt, of het nu ging om de melkplas of het mestoverschot, en altijd konden jullie ‘Brussel’ of ‘Den Haag’ wel ergens de schuld van geven. Maar nu spreekt de grond zelf, en de natuur, en dat is een andere taal.

Oudere boeren, jij misschien ook, verstaan dat nog, die weten diep in hun hart dat het op deze manier onmogelijk nog lang kan doorgaan. Jonge boeren beseffen dat net zo goed. Steeds vaker hoor ik dat ze hun ouders enkel nog willen opvolgen als ze de kans krijgen om het roer totaal om te gooien, meestal in een meer duurzame richting. De eenvoudigste economische wet ter wereld, ooit uitgevonden door een zekere Herbert Stein, luidt: *‘If something cannot go on forever, it will stop.’* Dat geldt, Frans, ook voor de hedendaagse manier van boeren.